

YAYGIN DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİNİN Z KUŞAĞININ İLGİ ve İHTİYAÇLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ (DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ÖRNEĞİ)

Aslı TOPUZ¹

ÖZET

Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerini Z Kuşağı açısından eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek, verilen hizmetteki eksikliklerin neler olduğunu tespit etmek ve bu alanda neler yapılabileceğine dair bazı önerilerde bulunmak amaçlanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetleri; Z Kuşağının ihtiyaç ve ilgisine karşılık verebilecek nitelikte midir, yapılan yaygın din eğitimi hizmetleri şu anda hangi noktada bulunmaktadır ve nereye gidebilir, hizmetteki kaliteyi arttırmak için neler yapılabilir gibi sorular çerçevesinde, makalenin problematik yönü ele alınmıştır. Doküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanan araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; Kur'an kurslarında her yaş dönemi için ayrı hazırlanan yeni programlar, kullanıma açılan web sitesi ve uygulamalar, genç kuşağa hizmet açısından faydalı bulunmuştur. Sosyal medya noktasında ise; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut sosyal medya hesaplarını genellikle duyuru ve haber paylaşmak için kullandığı, bu hesaplarda farklı içeriklere yer vermediği görülmektedir. Yine Diyanet TV'deki televizyon faaliyetlerinde, özel olarak gençliğe hitap eden bir program tespit edilememiştir. Radyoda ise direkt olarak gençlere hitap eden bir program bulunmaktadır. Cami hizmetlerine bakıldığında; her sene gençlik için özel bir hutbe hazırlanmasına karşın vaazlarda; Z Kuşağına özel olarak hitap eden, din ve ahlaki sorunlarına çözüm olabilecek yeterli düzeyde bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yaygın Din Eğitimi, Z Kuşağı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Sosyal Medya, Teknoloji Kullanımı.*

¹ Aslı Topuz, Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, aslitopuz@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7904-4740.

**THE EVALUATION of NON-FORMAL
RELIGIOUS EDUCATION ACTIVITIES in TERMS
of the INTERESTS and NEEDS of GENERATION Z
(SAMPLE of the PRESIDENCY of RELIGIOUS
AFFAIRS)**

ABSTRACT

In this research, the aim is to critically evaluate non-formal religious educational activities carried out by the Presidency of Religious Affairs from the point of view of Generation Z in order to identify the deficiencies in the service provided and to make some suggestions about what can be done to improve in this area. The article identifies and discusses the problems being faced by the Presidency of Religious Affairs within the framework of a few questions such as whether or not the non-formal religious educational activities carried out by the Presidency of Religious Affairs can meet the needs and interests of Generation Z, where the non-formal religious educational services are currently available, where they can go, and what can be done to increase the quality of service. According to the results obtained from the research which document analysis method is used, the new programs prepared separately for each age group on the Qur'an Courses have been found to be beneficial. Moreover, the website, and applications system has proven to be very useful in terms of accessibility for the younger generation. In terms of social media; it is seen that the Presidency of Religious Affairs generally uses its existing social media accounts to share announcements and news, and does not include different content on these accounts. Again, in the television activities of Diyanet TV, a program that specifically appeals to the youth could not be determined whereas Diyanet Radio has a program that directly appeals to young people. With regards to the mosque services, although a special sermon is prepared for the youth every year, in the preach, there has not been found a sufficient level of study that specifically addresses the Z Generation and can be a solution to their religious and moral problems.

Keywords: *Non-Formal Religious Education, Generation Z, Presidency of Religious Affairs, Social Media, Technology Usage.*

1. GİRİŞ

Aynı tarih aralığında doğan, aynı kültürel ve toplumsal olaylara tanıklık eden insanların oluşturduğu gruplar kuşak olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde BB (Bebek bombardımanı), X, Y ve Z kuşağı olarak kategorize edilen dört nesil birlikte yaşamaktadır (Adıgüzel vd., 2014: 165). Her bir jenerasyon, farklı tarihsel ve toplumsal olaylara tanıklık ettiğinden kuşakların algı biçimleri, değer yargıları ve davranışları birbirlerine göre değişiklik göstermektedir. İnsan yaşamının ve toplumsal yapının önemli bir parçası olan gençlik dönemi, toplumda meydana gelen

olaylarla şekillenmektedir. Günümüzün gençleri olan Z Kuşağının; teknoloji ve modern dönemin hızla değişen sosyal, siyasal ve ahlaki yapılarından; tüm dünyayı etkisi altına alan bireysellik, iletişimsizlik, depresif bozukluklar, güvensizlik ve mutsuzluk gibi sorunlardan en çok etkilenen nesil olduğu ifade edilmektedir (Twenge, 2018).

Sürekli olarak değişen hayat şartlarında, her dönemin genç kuşağı, yeni ve çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Değişen ihtiyaçlara ve şartlara binaen din ve ahlak eğitiminin ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, teknoloji ve internet çağında kendini gösteren hızlı değişimlere ayak uydurabilmesi hayati bir gereklilik halini almaktadır. Genç neslin yeni ihtiyaçlarına karşılık örgün eğitim boyutunda okullarda verilen din eğitiminin yanı sıra yaygın din eğitimi kapsamında çok çeşitli alanlarda hizmet verilmektedir. Türkiye’de yaygın din eğitimi faaliyetleri resmi ve kapsamlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından yürütülmektedir. Sosyal ve kültürel faaliyetlerle desteklenen, kimi zaman sanal ortamlara taşınan yaygın din eğitimi hizmetleri genellikle camilerde, Kur’an kurslarında ve çeşitli kurumlarda verilmektedir. Kur’an kurslarında ve camilerde verilen dersler, hutbeler, vaazlar ve kitle iletişim araçları yaygın din eğitimi vasıtalarındandır (Doğan, 2019: 278-285).

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Modern dönem ve teknoloji çağının toplumun tüm fertlerini etkisi altına aldığı söylenebilir. Özellikle teknoloji içine doğan “Z Kuşağı” olarak adlandırılan genç jenerasyonun çoğu; dönemin getirdiği yeniliklerden çok daha fazla etkilenmiş, yeni koşullar altında çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirmişlerdir. Teknoloji ve internet çağının bir getirisi olan hızlı değişimler, yeni koşul ve problemler; her alanda değişim ve gelişimi zorunlu kılmıştır. Din ve ahlak eğitiminin de dönemin genç nesline hitap edebilecek ve onların ihtiyaçlarına karşılık verebilecek bir nitelikte olması gerekmektedir. Bu ihtiyaca binaen DİB, yaygın din eğitimi kapsamında her yaş grubuna hitap ettiği gibi genç nesil için de çeşitli uygulama ve faaliyetler düzenlemektedir.

Bu makalede; DİB’in gençlere yönelik ne gibi faaliyetler düzenlediğini incelemek ve bu faaliyetleri Z Kuşağı olarak adlandırılan bireylerin ilgi, ihtiyaç ve sorunları açısından eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek hedeflenmektedir. Bu sayede hedef kitleye nicelik ve nitelik yönünden daha etkin ve verimli bir hizmet sunulmasına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmaktadır:

1. DİB'in, Kur'an kurslarında genç kuşağa yönelik verdiği yaygın din eğitimi hizmetleri nelerdir?
2. DİB'in, camilerde genç kuşağa yönelik verdiği yaygın din eğitimi hizmetleri nelerdir?
3. DİB'in, kitle iletişim araçlarında genç kuşağa yönelik verdiği yaygın din eğitimi hizmetleri nelerdir?

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma türlerinden olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Hem bir veri toplama aracı hem de tek başına bir nitel araştırma yöntemi kabul edilen doküman analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189-190; Sak vd., 2021), yazılı ve görsel materyallerin derlenip incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Kitap, dergi, makale, roman ve öykü gibi birçok malzeme yazılı kaynaklara; resim, film, pul vb. pek çok malzeme görsel kaynaklara örnek olarak verilebilir. Doküman analizinde araştırmacının neyi, neden, nasıl ve niçin aradığı önemlidir (Sönmez ve Alacapınar, 2019: 109).

Özellikle eğitimle ilgili konularda; ders kitapları, müfredat yönergeleri, ders ve ünite planları, öğrenci ve öğretmen el kitapları vb. birçok doküman veri kaynağı olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 190). Bu çalışmada, örneklem olarak seçilen DİB'in konuya ilişkin olarak hazırladığı; Kur'an Kursu Öğretim Programları ve ders planları, faaliyet raporları, hutbe ve vaazlar, kitle iletişim araçları, web siteleri, uygulamalar ve sosyal medya platformları gibi içerikleri doküman olarak alınmıştır.

Bu çalışmada, ulaşılan veriler betimsel yolla analiz edilmiştir. Betimsel analizde veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239). Kur'an kursları, cami eksenli faaliyetler ve sanal platform gibi belli başlı yaygın din eğitimi faaliyetleri çalışmanın başlangıcında tema olarak alınmıştır.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma DİB'in yaygın din eğitimi faaliyetlerinden olan Kur'an kursları, cami eksenli hizmetlerden hutbe ve vaaz, kitle iletişim araçlarından televizyon/radyo ve sanal platformlar ile sınırlandırılmıştır. Sanal platformlar kapsamında DİB'in ilgili konudaki web siteleri, mobil uygulamaları ve sosyal medya hesapları incelenmiştir. Bu alanlarda yapılan çalışma ve faaliyetlerin detaylarına girilmeksizin verilen hizmetlerin neliği hakkında bilgi verilmiştir. Genel bilgilerden sonra bu

faaliyetler, Z Kuşağı bireylerinin problem ve ihtiyaçları doğrultusunda incelenmiştir. Basılı yayınlardan olan kitap ve süreli yayınlar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Sempozyum, konferans ve panel gibi faaliyetler de araştırmaya dâhil edilmemiştir.

3. Z KUŞAĞI

3.1. Z Kuşağı Kimdir?

Teknolojinin erişilmez hızı tüm dünyada birçok değişikliğe yol açmakta olup, bu değişiklikler de hayatımızda teknoloji öncesi ve sonrası şeklinde büyük bir ayrım meydana getirmektedir. Teknoloji, internet ve dijital çağın içinde doğup büyüyen çocukların, önceki kuşaklardan bir hayli farklı olduklarını söylemek mümkündür. Kuşak üzerine yapılan araştırmalarda, bu dijital çağın içine doğan neslin adında ve kapsadığı tarihler konusunda fikir birliğine varılamamışsa da bu neslin genel özellikleri hakkında ortak yargılar mevcuttur. Bu nesil için yaygın olarak kullanılan “Z Kuşağı”, “iPad” ve “iPhone” teknolojik aletlerine bir gönderme niteliğinde “i-nesli ve i-Gen” (Twenge, 2018: 29), sürekli çevrimiçi anlamında “instant online”, kuşaklar arasında sürekli bir döngü olduğu iddiası bağlamında “yeni sessiz nesil” (Levickaitė, 2010: 173) gibi çeşitli adlandırmalar yapılmıştır.

Çok sayıda kuşak araştırmasıyla literatüre katkı sunan Jean M. Twenge (2018), günümüzün vazgeçilmez teknolojik aletleri iPad ve iPhone'lara ithafen “i-nesli ve i-Gen” terimlerini alana kazandırmış ve bu kuşağın doğum aralığını 1995-2012 yılları olarak belirtmiştir. Bilgisayar, telefon gibi teknolojik aletler ve internetin Batıya göre daha geç ulaşılabilir olmasından ve yaygınlaşma sürecinin daha yavaş ilerlemesinden dolayı Türkiye için farklı zaman aralıkları tartışılmaktadır. Ülkemiz şartları düşünüldüğünde 2000 yılı ve sonrasının daha uygun olduğu görülmektedir (Kuran, 2021: 26). Elbette tüm nüfusu bıçakla keser gibi tarihlerden oluşan kategorilere ayırmak ve oluşan demografik grupları kesin yargı ve hükümlerle betimlemek, kalıplar çıkarmaya çalışmak ne mümkündür ne de doğru sonuçlar ortaya çıkarabilecek bir yaklaşımdır. Kuşakların genele mal edilebilecek özelliklerini, olabildiğince klişelerden kaçınarak açıklamanın ve analiz etmeye çalışmanın sonuçları en doğru bir şekilde vereceği söylenebilir (Kuran, 2021: 20-22).

2021 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 15-24 yaş grubundaki genç nüfus, toplam nüfusun %15,3'üdür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Z Kuşağı günümüz üniversite nüfusunun çoğunluğunu oluşturacaktır. Yine bu kuşağın yakın gelecekte iş yerlerinde diğer nesillere oranla sayıca üstünlük sağlaması beklenmektedir. Bu nedenle Z

Kuşağının; sosyal, siyasi ve demografik değişikliklere yol açabilme potansiyeline sahip bir nüfusla geldiği söylenebilir (Twenge, 2018: 39). Ülkemizin nüfusunda oldukça büyük bir paya sahip olan Z Kuşağı, doğum tarihleri göz önünde bulundurulduğunda henüz yeni çocukluk evresinden çıkıp yetişkinliğe adım atmaya başlamış bireylerden oluşmaktadır. Bu durumda Z Kuşağı olarak adlandırılan jenerasyon; genç, dinamik ve oldukça büyük bir grubu kapsamaktadır.

İnsanların aynı zamanda doğması ayrıca gençliklerinin, yetişkinliklerinin ve yaşlılıklarının aynı zamanları kapsamaması, onları aynı grup içinde değerlendirmek için yeterli değildir. Aynı tarihsel ve toplumsal olaylara tanıklık etmeleri, her bir kuşağın değer yargılarının ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olduğu belirtilmektedir (Mannheim, 1972: 297). Z Kuşağı ise bulut teknolojileri, dijital para, mülteci sorunları, küresel terör gibi çeşitli durum ve şartlar altında büyümektedir (Kuran, 2020: 37).

3.2. Z Kuşağının Özellikleri

Z Kuşağı üyesi bireylerinin özellikleri; nasıl bir aile yapısına sahip olduğuna, hangi coğrafyada yetiştiğine, hangi ekonomik koşullara sahip olduklarına göre değişse de hemen hemen hepsinde mevcut olan özelliklerin başında teknoloji ve internetle içli dışlı olmaları gelmektedir (Twenge, 2018: 81-105). Artık kitapların yerini dijital platformlarda e-kitap ve Pdf'lerin aldığı (Şişman, 2020: 25), sosyal ağların yüz yüze iletişimin önüne geçtiği bir dönem hüküm sürmektedir. Hatta teknolojik cihazlar bile güncellemeler ve uygulamalarla gelen yeniliklerin arkasında kalmaktadır. Televizyon yerini “Netflix”, “Disney+” gibi mecralara bırakmış; “CD/DVD”, kablolu kulaklık gibi teknolojik aletler tarihe olma başlamıştır. Bu dönemde doğan ve büyüyen çocukların, kaçınılmaz olarak, teknoloji ve internete herkesten önce kendilerini kaptırılmış durumda olduklarını söylemek mümkündür. Doğdukları andan itibaren bu gelişmelerle büyüdükleri için internet ve teknoloji onlar için daha hayati bir durum arz etmektedir. Nitekim bu nesilde uyurken bile telefonu en yakınına, yastığın hemen altına, koyan bireyler bulunmaktadır (Twenge, 2018: 81).

Z Kuşağı olarak adlandırılan bireylerdeki bir diğer ortak özellik ise sosyal medyayla son derece yakın olmalarıdır (Twenge, 2018: 86-95). Sosyal medya, mobil ve web tabanlı teknolojileri kullanarak yüksek etkileşimli ve gerçek zamanlı sanal ortamlarda insanların iletişim kurmasına, birbirleri ile paylaşım ve iş birliği yapmasına olanak sağlayan bir platformdur (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). “We Are Social” tarafından yayınlanan Dijital 2022 Temmuz küresel istatistik raporuna

göre dünya nüfusunun %59'unun aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir (We are Social, 2022). Günlük sosyal medyada geçirilen süre istatistiği incelendiğinde genç nüfus ile sosyal medya ilişkisi çarpıcıdır. 16-24 yaş aralığı; kadınlarda 3 saat 8 dakika, erkeklerde 2 saat 38 dakika olmak üzere yaş grupları arasındaki en yüksek kullanım süresini oluşturmaktadır (We are Social, 2022). Bu sürenin “sadece” sosyal medya kullanım süresi olduğu, telefon kullanım süresi olmadığına dikkat edilmelidir. Uyku ve yemek gibi zorunlu ihtiyaçlara harcanan vakitler, okulda geçirilen zaman çıkarıldığında günün oldukça büyük bir bölümünün sosyal medyada geçirildiği çok rahat söylenebilir. Şaşırtıcı olmayan ancak önemli bir diğer istatistik ise; sosyal medya kullanımındaki ana sebebin fenomenleri takip etme amacı olduğunu söyleyen kişilerin yaşlara göre oranlarının verildiği listedir. 16-24 yaş grubundaki erkek bireylerden yüzde 25'i, kadınların ise yüzde 32,2'si sosyal medyayı fenomenleri takip etmek için kullandığını söylemektedir (We are Social, 2022). Model olarak öğrenmenin çok etkili bir eğitim yolu olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olduğu göz önünde bulundurulursa sosyal medyadaki fenomenlerin gençler üzerinde çok önemli bir rol model olduğu açıktır. En çok sevilen, en çok kullanılan sosyal medya uygulamaları gibi istatistiklerin tutulduğu listelerde ise *WhatsApp*, *Instagram*, *Facebook*, *Youtube* gibi uygulamaların başı çektiği görülmektedir (We are Social, 2022).

Sanal dünyanın cazibesıyla gerçek hayattan ve yüz yüze iletişimden giderek uzaklaşan Z Kuşağı; sosyal medyayı her anını paylaştığı bir alana dönüştürmektedir. Sosyal medyada aktif olmak ve paylaşımlarda bulunmak, sosyalliği temsil ederken; hesap kapatmak veya aktif paylaşımında bulunmamak, “gözden ırak olan gönülden de ırak olur” sözünün karşılığı olarak vücut bulmuştur (Şişman, 2020: 102; Twenge, 2018: 87). Paylaşımları çok “like” (beğeni) alan, güzel yorumlarla desteklenen veya uzaktaki arkadaşlarının herhangi bir paylaşımını gören genç bireyler sosyal medyada kendini mutlu hissetmektedir. Kötü yorumların veya karşılaşılan kötü haberlerin ise bireyleri mutsuz ettiği ifade edilmektedir (Ayaydın ve Yıldız Ayaydın, 2018: 63–64). Genç bireylerden sosyal medya arkadaşlıklarını gerçek arkadaşlık statüsünde görmeye başlayanlar da mevcuttur. Gençler için günümüz iletişimde, sosyal medya olmazsa olmaz konumundadır (Arıcan ve Arıcı, 2021: 1072-1073).

Genç kuşak arasında bireysellik yaygındır. Bireyselliğin artmasında sosyal medya ve teknolojinin izlerini görmek mümkündür. Gündelik yaşamdan ve gerçek ilişkilerden uzak, çoğu işi teknoloji

sayesinde kendi kendine kolayca halledebilmek, bu kuşağın özelliklerindedir. Her türlü yüz yüze toplumsal etkinliğe katılma eğilimleri diğer kuşaklara göre daha düşük olan Z Kuşağı, arkadaşlarla buluşmak, alışveriş yapmak gibi etkinlikleri sanal ortamlarda daha rahat ve pratik bir şekilde gerçekleştirmektedir (Twenge, 2018: 107–134).

3.3. Z Kuşağının Problemleri

Sosyal medyanın gülen yüzüne karşın, modern dönemin ve teknoloji çağının hastalıklarından olan depresif bozukluklar, stres, güvensizlik, keder, uyku problemleri ve daha birçok rahatsızlık bu kuşağın en büyük sorunları arasında sayılabilir. Sosyal medyadaki paylaşımların neredeyse tümü başarı ve mutluluk içerdiğinden, kendilerini diğerleriyle karşılaştırma yanlılığına düşen ve gerçek yaşamda beklentilerine karşılık bulamayan genç bireylerin, kendisini “eksik”, “dışlanmış”, “yalnız”, “mutsuz” ve “çaresiz” hissettiği belirtilmektedir (Twenge, 2018: 135–165). Sosyal medyadaki paylaşımların doğruluğu/yanlılığı tartışılabilir bir konumda olmadığı için bireyler kendilerini olduğundan farklı gösterebilmekte ve sahte hesaplarla bu durum daha ileri boyutlara gidebilmektedir (Arıcan ve Arıcı, 2021: 1071–1074; Ayaydın ve Yıldız Ayaydın, 2018: 76). Ayrıca gerçek ve yakın ilişkilerdeki kopuş, genç bireyleri destek mekanizmasından mahrum bırakmakta, bu durum ise yalnızlık, depresyon, güvensizlik gibi sorunları tetiklemektedir. Sosyal ilişkilerin yetersiz kaldığı günümüz şartlarında, kurumların ve çeşitli meslek gruplarının bu ihtiyaca profesyonel bir şekilde yaklaştığı söylenmektedir (Koç, 2021: 142).

Z Kuşağına dair sürekli gündeme gelen konulardan bir diğeri de deizm, ateizm ve çeşitli diğer inançsal akımların bu nesilde yaygın bir şekilde görüldüğü iddiasıdır. İnanç yöneliminin değiştiğine dair ortaya atılan bu iddialar netlik kazanabilmiş değildir. Özellikle gençler arasında deizme karşı eğilimlerde artma yaşanıp yaşanmadığı sıkça tartışılmaktadır. Deizme dair “yayıma” vurgusunun problemleri olarak nitelendirildiği bir araştırmada; deizmin değil, “deizmin yayıldığına dair haberlerin yayıldığı” fikri dile getirilmektedir (Peker, 2018: 38). Aynı çalışmada deizmin sürekli gündeme gelmesinde; gençlerin daha özgür bir hayat yaşama arzusunun ve ibadetlerden kaçma isteğinin onları deizme yöneltebileceği ifade edilmiştir. Ateizm gibi tamamen dinden kopmayı göze alamayan genç bireyler için deizm daha masum görünmektedir (Peker, 2018: 37–38). Yapılan bir diğer araştırmada deizm düşüncesinin liselerde çok fazla etkili olmadığı fakat bu tarz fikirlere eğilimi olan öğrencilerin varlığının da göz ardı edilemeyeceği ayrıca öğrencilerin giderek daha dünyevi bir hayat tarzına yöneldikleri tespit edildiği ifade edilmektedir (Menküç, 2019: 175).

Z Kuşağının deizm algısını inceleyen bir çalışmada ise Z Kuşağı bireylerinin “deizm algısı ölçeğine” verdiği yanıtlardan hareketle deizme yönelme düzeylerinin çok yüksek olmadığı ancak deizm algılarının çok düşük de olmadığı tespit edilmiştir (Çalışkan, 2021: 153). Deizm ve diğer inançsal anlamda problemlili akımların yayılıp yayılmadığına dair farklı fikirler öne sürülse de yukarıda bahsi geçen araştırmalar ortak bir paydada buluşmaktadır. Bu payda; din eğitimi eksikliklerinin, genç nesli farklı arayışlar peşine sürüklemeye etkili olduğudur. Genç bireylerin bilgi temelli bir dini alt yapı oluşturmamaları (Akdemir, 2020: 338), gençlere sunulan dini anlayış ve tasavvurların hayatı anlamlandırma noktasında yetersiz kalması (Akyol, 2019: 226) gibi sebepler bu tarz inanç sorunlarının yaşanmasında ana sebeplerden sayılmaktadır.

Toplum arasında günümüz gençlerinin değerler noktasında diğer kuşaklara nazaran değişiklik gösterdiği ve ahlaki yozlaşmalar yaşadığı konusunda genel bir kabulün mevcut olduğu söylenebilir. Bu kanıda haklılık payı bulunmasına karşın gençliğin yaşadığı bu değişimlerde küresel dönüşümün etkisinin büyük olduğu gözden kaçırılmaması gerekir (Düzgüner, 2015). Nitekim ahlak kaideleri doğuştan kazanılmayan, toplumla etkileşim sonrasında şekillenen bir eğitim meselesidir (Güngör, 1998, 16).

Teknolojinin olumlu/olumsuz getirileri, sosyal medyanın büyük oranda değiştirdiği iletişim şartları ve modern dönemde yaşanan diğer değişikliklerin; genç neslin mutsuzluk, yalnızlık, depresyon, güven bunalımı, stres gibi çeşitli problemlerle baş etmek zorunda kalmasına sebep olduğu belirtilmektedir (Twenge, 2018; Çanakcı, 2019: 275-276, 286). Ayrıca genç kuşağın inançsal anlamda problemler yaşadığı, ahlak ve değerler noktasında değişim geçirdiği sık sık gündeme gelmektedir. Sorunlardaki artışta din ve ahlak eğitimindeki eksikliklerin ve yanlış uygulamaların büyük ölçüde payı olduğu düşünülmektedir (Menküç, 2019; Şimşek, 2018; Akyol, 2019). Öğrencinin ilgisini çekmeyen müfredat ve programların, çağa ayak uyduramayan öğretim tekniklerinin kullanılmaya devam edilmesi gibi durumların din eğitimine dair ilgisizliklerin sebebi olduğu söylenebilir (Akyol, 2019: 250). Genç bireylerin bireysellik ve sanal ilişkilerin etkisiyle toplumdan ve sosyal hayattan giderek uzaklaşması da bu sebepler arasında sayılabilir. Mevcut eğitim sisteminin çağın getirilerine paralel bir şekilde gelişim göstermesi, genç neslin ilgisini çekmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

4. YAYGIN DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİ

Din eğitimi, formal eğitim kapsamında örgün ve yaygın olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Örgün din eğitimi; Millî Eğitim

Bakanlığı tarafından belli yaş grubundaki bireylere, plan ve program çerçevesinde ve hiyerarşik olarak yapılandırılmış bir düzen kapsamında verilmektedir. Yaygın din eğitimi faaliyetleri ise geniş çaplı ve resmi olarak DİB tarafından yürütülmektedir. Yaygın din eğitimi; din eğitimi noktasında ilgi ve ihtiyaca binaen toplumun her kesimine ve yaş grubuna hitap eden, planlı programlı ve sistematik bir şekilde yürütülen, örgün eğitim sistemi yanında ya da dışında “hayat boyu eğitim” felsefesiyle yapılan faaliyetler olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2020: 309; Tosun, 2020: 196; Doğan, 2019: 279, Koç, 2020: 375).

Görevli personelin yaygın din eğitiminin en önemli unsuru olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerek iletişim eksikliklerinden gerekse mesleki yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar eğitim sürecini sekteye uğratabilmektedir (Yılmaz, 2019: 306, 318). Bu sebeple görevli personelin yeterli donanıma sahip olması çok büyük önem arz etmektedir. DİB, din hizmetlerini yürüten personelin sahip olması gereken yeterlilikleri belirlemiştir. Buna göre “*Din hizmetlerini yürüten tüm personelin sahip olması gerekli ortak bilgi, beceri ve yetkinlikler olan Genel Kültür Yeterlikleri*” belirlenmiştir. Bunun yanında “*İslam ilimleriyle ve din hizmetleri ile ilgili temel nitelikteki bilgi, beceri ve yetkinlikleri ifade eden Temel Yeterlikler ve icra edilen meslek alanı ile ilgili kişide bulunması istenen bilgi, beceri ve yetkinlikler anlamındaki Özel Yeterlikler her görev alanı için ayrı ayrı belirlenmiştir.*” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018).

Genel eğitimin çok önemli bir parçası olan yaygın eğitim, örgün eğitimin eksik kaldığı noktalarda devreye girmekte ve kuşaklar arası eğitim farkını en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bu sayede çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı kitlelerin arasındaki eğitim farklarının kaldırılması, her yaştan bireyin yaşamın hiçbir döneminde eğitim dünyasından kopmaması için çalışılmaktadır (Cebeci, 2015: 209). Hedef kitledeki farklılık sadece yaş noktasında değildir. DİB, yaygın din eğitimi faaliyetleriyle farklı yeteneklere, öğrenme kabiliyetlerine, ihtiyaçlara sahip çeşitli kesimlere hizmet götürmektedir (Doğan, 2019: 282). Bu hizmetler; Kur’an kursları, camiler, gençlik merkezleri, yurtlar ve konferans salonları gibi çeşitli mekânlarda gerçekleştirilmektedir (Göküş, 2019b: 286). Teknolojinin ve internetin her an her ortamda bulunması sayesinde fiziki mekânların yanı sıra sanal ortamlarda da din eğitimi faaliyetleri kolaylıkla yapılabilmektedir.

Kur’an kursları, vaazlar, hutbeler ve kitle iletişim araçları; yaygın din eğitiminin vasıtaları kapsamında değerlendirilmektedir (Doğan, 2019: 284-285). Aşağıda Kur’an kurslarından ve programlarından, cami eksenli

faaliyetler olarak vaaz ve hutbelerden, kitle iletişim araçlarından televizyon/radyo ve sanal platformlardan bahsedilecektir.

4.1. Kur'an Kursları

Kur'an kursları, yaygın din eğitimi faaliyetlerinin en önemli merkezlerinden biridir. Bireylerin din eğitimi noktasındaki bazı ihtiyaçlarını karşılayan Kur'an kurslarında:

“Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek, tecvid, tashih-i huruf ve talim gibi Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun ve güzel okumayı sağlayıcı bilgileri uygulamalı olarak öğretmek, ibadetler için gerekli süre, âyet ve duâları ezberletmek ve anlamlarını öğretmek, hafızlık yaptırmak, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlamak, İslâm Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermek, dini içerikli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek”

gibi faaliyetler gerçekleştirilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012).

İlk açıldığı zamandan günümüze kadar siyasi ve ideolojik tartışmalardan etkilenen Kur'an kursları; fiziksel imkân, program ve müfredat eksikliği, yetişmiş personel ve bilimsel çalışma yetersizliği gibi noktalarda standartlara ulaşamadığı gerekçeleriyle sık sık eleştirilmektedir. Ayrıca Kur'an kurslarının, kurumsal statüsünün ve eğitim sistemi içerisindeki yerinin tam olarak idrak edilememesi de bu sorunlar arasındadır (Korkmaz, 2019: 344-348). Bu gibi eleştiriler ve bu eleştirilere sebep olan problemlere rağmen Kur'an kursları, 1924 yılından itibaren hiçbir dönemde kapatılmamıştır (Ayhan, 2014: 483; Koç, 2020: 379-380). Bu yönüyle Kur'an kursları, yaygın din eğitimi sürecinde gerek kendi başına gerek örgün eğitimiyle birlikte uzun bir süredir etkin rol oynamaktadır.

Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar Kur'an kursları için farklı gruplara yönelik çeşitli ihtiyaçları karşılayabilmek adına pek çok program geliştirilmiştir. İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları, 4-6 Yaş Grubu Öğrencilere Yönelik Kur'an Kursları, Hafızlık Kursları, Yaz Kur'an Kursları gibi adlandırılan birçok kurs programlanmıştır (Korkmaz, 2018: 326). Tüm bu değişikliklerden sonra en güncel haliyle, 2022-2023 eğitim-öğretim yılı programında, Kur'an kursları için bazı programlar planlanmıştır. Bunlar: “1) Yetişkinlere yönelik yaygın din eğitimi, 2) Gençlere yönelik yaygın din eğitimi, 3) Çocuklara yönelik yaygın din eğitimi, 4) Dezavantajlı gruplara yönelik yaygın din eğitimi, 5) Mültecilere yönelik yaygın din eğitimi, 6) Uzaktan yaygın eğitimi” şeklinde sıralanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı,

2022a). Ayrıca yaz kursları için öğrencilerin yaş gruplarını dikkate alan üç ayrı öğretim programı hazırlanmıştır. Bunlar “1) 4-6 Yaş Grubu Kur’an Kursları Öğretim Programı, 2) 7-10 Yaş Grubu Kur’an Kursları Öğretimi Programı, 3) Gençliğe Yönelik Yaz Kur’an Kursları Öğretim Programı”dır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-f).

4.1.1. Gençliğe Yönelik Kur’an Kursları Öğretim Programı

Kur’an kurslarındaki eğitim faaliyetlerinde toplumun tüm kesimlerine hitap etmek hedeflenmektedir. Özellikle genç nesle ulaşabilmek amacıyla 2021 yılında ilk kez gençlere yönelik müstakil bir program; “Gençliğe Yönelik Kur’an Kursları Öğretim Programı” hazırlanmıştır. Günümüz dünyasındaki gençliğin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamak, değişen çağdaki yeni sorunlara cevap vermek amacıyla oluşturulan bu programda bilişsel, sosyal ve duygusal alana hitap eden; öğrenci merkezli ve aynı zamanda bireysel farklılıkları dikkate alan bir yaklaşımın benimsendiği vurgulanmaktadır. Program kapsamında gençlerin; yaygın din eğitiminden yeterince faydalanmaları, doğru yöntem ve tekniklerle sağlıklı bir dini hayat için sahih bilgilere ulaşmaları, maneviyatı olumsuz etkileyen inanç ile ilgili ortaya çıkabilecek problemlerden kurtulmaları, toplumda yaygın olan yanlış uygulama ve düşüncelere karşı farkındalık kazanmaları, dine ısınmaları amaçlanmaktadır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’i usulüne uygun bir şekilde okuyabilmeleri, temel dini bilgiler ve Hz. Peygamberin hayatıyla ilgili temel bilgi düzeylerinin gelişmesi, milli ve manevi değerler noktasında bilinçlenmeleri, iletişim becerilerinin gelişmesi, özgüven, sorumluluk sahibi olmaları hedeflenmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021a).

Aynı amaçlarla yaz dönemi için de müstakil bir program hazırlanmıştır. Örgün eğitime ara verilen yaz döneminde çocukların vakitlerini etkili bir şekilde değerlendirebilmesine katkı sağlamak için yaz Kur’an kursları açılmaktadır. Kur’an-ı Kerim eğitimi ve dini bilgiler eğitimi almanın yanı sıra sosyalleşme fırsatı sunan bu kurslara, farklı yaş gruplarından birçok öğrenci katılmaktadır. 2022 yılında yaz kursları için de gençlere yönelik ayrı bir program hazırlanmıştır. Programda, 13 yaş ve üzeri gençlerin fiziksel ve ruhsal özelliklerini dikkate alarak en sağlıklı öğrenme-öğretme sürecini tasarlamak hedeflenmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022b).

Gençliğe Yönelik Kur’an Kursları Öğretim Programı’nın İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları kapsamında gençlerin yoğun olarak bulunduğu ortamlarda ve din eğitimine ihtiyaç duyulan kurumlarda uygulanması öncelikli olarak önemlidir. “TDV öğrenci yurtları, gençlik merkezleri, cezaevleri, hastane, YURT-KUR, üniversite kampüsleri vb. yerlerde

gençlere yönelik D grubu Kur'an kurslarında Gençliğe Yönelik Kur'an Kursları Öğretim Programı ile İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Hafta Sonu Öğretim Programları açılmasına öncelik verilecektir." (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022a).

Yaz dönemi ve eğitim-öğretim yılı için hazırlanan gençlik programları incelendiğinde iki programın neredeyse birbirinin aynısı olduğu görülmektedir. Kayda değer bir farklılık olarak; yaz dönemi için ayrıca "Sosyal ve Kültürel Etkinlikler" alanı oluşturulmuştur. Yaz döneminde örgün eğitimin tatile girmesi sebebiyle öğrencilerin sosyal ve kültürel etkinliklere daha çok vakit ayırabileceği düşünülmektedir. Bu faaliyetlerle öğrencilerin motivasyonlarını artırmak ve becerilerini geliştirmek, katı rekabete fırsat vermeden öğrencilere takım ruhu, dayanışma gibi duyguların öğretilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerin yanında ayrıca yarışmalar planlanmıştır. Kültürel faaliyetler kapsamında kitap ve şiir okuma, tarihi mekân ve doğa gezileri; sanatsal faaliyetler kapsamında dini müzikî etkinlikleri, maket ve resim yapımı, hat ve tezhip gibi geleneksel el sanatları; sportif faaliyetler kapsamında futboldan güreşe farklı birçok etkinlik planlanmıştır. Son olarak Kur'an-ı Kerim ve ezanı güzel okuma ve bilgi yarışmaları düzenlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022b, 58–59). Sosyal ortamdan kopan ve bireysel takılan genç nesil için bu tarz faaliyetler kurtarıcı niteliğinde olabilir. Bu etkinlikler Z Kuşağının sadece sanal değil gerçek yaşamda da arkadaş ve çevre edinebilmesine fırsat verecektir.

Hazırlanan öğretim programlarında Kur'an-ı Kerim I, II ve Dini Bilgiler I, II dersleri bulunmaktadır. Dini bilgiler dersleri, İtikad, İbadet, Siyer ve Ahlak öğrenme alanlarından oluşmaktadır. Dini bilgiler derslerinde uygulanacak öğretim ilke ve yöntemleri incelendiğinde manevi hayata vurgu yapıldığı görülmektedir. Aklın ve mantığın önemine sık sık değinilmektedir. Özellikle "inkârcı yaklaşımlar" konusunda rasyonel bir tutumla öğrencileri bilgilendirmek amaçlanmaktadır. Günlük hayata dair davranışlarda ve ahlaki konularda ise Hz. Peygamberin hayatından örnekler ve kıssalarla desteklenmesi hedeflenmektedir. Programda; genel amaçlar ve ders kazanımlarının dışına çıkmayacak şekilde, öğrenci profiline göre esnek bir çerçevede derslerin işlenmesi belirtilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022b) İnançsal meselelere, ahlaki ve kültürel meselelere sık sık değinilen programda güncel meselelerin göz önünde bulundurulduğu, Z Kuşağının ihtiyaçlarının gözetildiği söylenebilir.

Yaygın din eğitiminin doğası gereği Kur'an kursları, ilgi ve ihtiyaçları farklı olan birçok yaş grubuna aynı anda hitap ettiğinden kursa devam eden öğrenciler arasında amaç ve beklenti noktasında farklılıklar

meydana geldiği belirtilmektedir (Korkmaz, 2019: 346-347). Gerek öğrenci profilindeki çeşitlilik gerek program ve uygulama eksikliklerinden kaynaklanan problemler eğitimin aksamasına yol açmaktadır (Korkmaz, 2018: 343-348). Son yapılan çalışmalarda her yaş grubuna ayrı program hazırlanması bu anlamda önemli bir gelişmedir. Genç nesil, diğer nesillerden farklılaşan problemlerini, kendisiyle benzer şartlar altında doğup büyüyen dolayısıyla pek çok ortak paydada buluşabileceği akranlarının yanında daha rahat çözebilir (Göküş, 2019a: 145-149). Ayrıca hedef kitlenin özelliklerinin birbirine yakın olması öğretici açısından da kolaylık sağlayabilir.

4.2. Cami Eksenli Faaliyetler

Cami kelimesi “cem” kökünden türemiş olup “toplayan, bir araya getiren” anlamlarına gelmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993). İnsanları bir araya getirme fonksiyonuna sahip olan, toplu ya da bireysel olarak ibadet etmeye uygun ortam sağlayan bu kutsal mekânlar; dinin kurumsallaşması, gelişmesi ve yayılmasında önemli bir role sahiptir (Keyifli, 2020: 351-353). Esas itibariye mabet fonksiyonunda olan camiler; geçmişte siyasi, idari, hukuki ve askeri amaçlarla kullanılmıştır. Camilerin en büyük fonksiyonlarından biri de hiç şüphesiz eğitim-öğretim ve kültür merkezi olarak kullanılmalarıdır (Önkal ve Bozkurt, 1993; Keyifli, 2020: 349). İslam dininin ilk eğitim ve öğretim merkezi olan Mescid-i Nebi’den günümüze camiler, yaygın din eğitimi çalışmalarının odak noktasıdır (Cebeci, 2015: 210). Camilerde gönüllülük, açıklık, yaygın eğitim, öğreticilik ve süreklilik esaslarına dayalı hizmet verilmektedir (Keyifli, 2020: 354-355). Yaygın din eğitimi kapsamında camilerde hutbe ve vaazlar verilmektedir.

4.2.1. Hutbe

Hutbe sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” hitap etme ve söz söyleme” anlamlarına gelmektedir. Cuma ve bayram namazları başta olmak üzere bazı ibadet ve merasimlerden önce cemaate hitap etme şekli olarak tanımlanmaktadır (Baktır, 1998; Göküş vd., 2021a: 131). Geçmişten günümüze hutbeler, dini ve sosyal konularda halkı aydınlatmayı, sosyal ilişkileri kolaylaştırmayı, milli ve dini duygular uyandırmayı hedeflemektedir. Toplumsal iletişimde, birlik ve beraberlikte önemli bir yeri olan hutbeler aynı zamanda çok önemli bir yaygın din eğitimi aracıdır. Hutbe Müslümanlar için bilgiye ulaşmada bir fırsat niteliğinde görülmektedir. Bu sebeple yaklaşık 10 dakika süren hutbelerin planlı ve programlı ve etkili bir şekilde sunulması gerekmektedir. Hutbeler

inanç, ibadet, ahlak, milli ve dini günler, toplumsal konular etrafında şekillenmektedir (Kaya, 2021: 223-224; Göküş, 2016: 1345-1347).

Hutbelerde çocuk, genç, yetişkin, ihtiyar ve yaşlı hedef kitleleri olmak üzere toplumun tüm yaş kesimlerini ilgilendiren konulara yer verilmektedir. 2015-2019 yılları arasındaki hutbeleri inceleyen bir araştırmada hedef kitlenin ağırlıkla çocuklar ve gençlerden oluştuğu görülmektedir. Kıssalar ve peygamberlerin hayatlarından hareketle çocuk ve gençlere öğüt verilmektedir. İlk dönemlerde kötü alışkanlıklar, teknoloji ve madde bağımlılığı gibi çağın problemlerinin hutbelere çok fazla konu edilmediği tespit edilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte gençlik problemlerine daha çok önem verilmeye başlandığı görülmektedir. Bu yıllar arasındaki hutbelerde çocuk ve gençlerin dikkatini camiye ve Kur'an kurslarına çekmek, kuşaklar arasındaki iletişim sorunlarına değinerek farkındalık ve bilinç kazandırmak hedeflenmiştir. Ayrıca “*Yarınlarımızın Ümidi Çocuklarımız*”, “*En Büyük Zenginliğimiz Gençlerimiz*” gibi başlıklarda bizzat çocuk ve gençlere yönelik vurgular bulunmaktadır (Karahan, 2021: 79, 116, 113, 130, 131).

Bir diğer araştırmada ise hutbelerde hitap noktasında problemlerin olduğu dile getirilmektedir. Hutbe esnasında kullanılan tüm hitapların genel olmasının verilmek istenen özel mesajların hedef kitleye ulaşmasına engel olduğu vurgulanmaktadır. Hutbe içerisinde “değerli gençler”, “genç müminler” gibi hiçbir hitabın kullanılmadığı eleştiri konusudur (Kaya, 2021: 229-230).

İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı 2021 Faaliyet Raporunda söz konusu yılda hazırlanan hutbeler 15 ana başlık altında toplanmıştır. “Genç” başlığı bu ana kategorilerden biridir. %1,82 oranına sahip olan bu kategori, diğer 7 ana konuyla birlikte listenin en düşük oranına sahiptir. Yani bu 7 ana konu için yıl içerisinde birer tane hutbe hazırlanmıştır. Gençlik ile ilgili hazırlanan hutbenin başlığı ise “*Gençlerimiz: En Büyük İmkân ve Zenginliğimiz*” başlığıdır. Kadın, insan, helaller ve haram, din istismarıyla mücadele, çocuk, çalışma ve ekonomik hayat ile yaşlı kategorileri de genç kategorisi ile aynı orana sahiptir. En çok işlenen konular ise “*Milli-Dini Gün ve Geceler, İbadet, Sosyal ve Toplumsal Hayat, Ahlak ve İtikat*” olarak sıralanmaktadır. (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021b: 20). Bu durumda nüfusun ortalama %15’i genç iken bir yıl içerisinde hazırlanan hutbelerin sadece %1,82’si gençlik ile ilgilidir.

4.2.2. Vaaz

Vaaz sözlükte “öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak” anlamlarına gelmektedir (Cirit, 2012). Halkı din konusunda aydınlatma amacı güden

vaazlar günümüzde resmi olarak DİB'in görevlendirdiği başta vaizler olmak üzere bu alanda yeterliliği olan kişiler tarafından yürütülmektedir (Dam, 2018: 290-291). Hutbeye benzer şekilde vaaz da toplumla iletişimde önemli olduğu kadar din eğitimi için de çok önemli bir araçtır. Vaazlar süre ve konuda herhangi bir kısıtlama olmaması, her an her ortamda gerçekleştirilebilmesi gibi sebeplerle halkla iletişim ve yaygın eğitim noktasında önemli bir fırsattır (Göküş, 2021b: 100-102).

İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı 2021 Faaliyet Raporunda vaaz konuları kategorize edilmiştir. Bu kategoriler, hazırlanan vaazların il irşat kurulları tarafından belli aralıklarla DİBBYS programına girilmesi ile oluşturulmaktadır. 21 ana konu etrafında şekillenen grafikte “çocuk-geç” ve “geç” ana kategorileri bulunmaktadır. Çocuk-geç kategorisi %1,07, genç ise %0,95 oranına sahiptir. Bu oranlar; kadın-erkek (%0,10), sosyal hizmet (%0,12), mahremiyet (%0,27), kadın (%0,47), çocuk (%0,67), yaşlı (%0,73) konularına oranla çoktur. Ahlak (% 21.82) ve ibadet (% 17.94) konularının ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir. (Diyamet İşleri Başkanlığı, 2021b: 22).

Genç kuşağın vaazlara ne kadar ilgi gösterdiği merak konusudur. 2015 yılında 546 kişiyle gerçekleştirilen bir araştırmada; DİB'in sunduğu vaaz hizmetlerinden en az yararlanan kesimin 12-18 yaş aralığındaki kişilerin oluşturduğu grup olduğu tespit edilmiştir (Yalnız, 2015: 42). Camilerde, kurslarda, çeşitli kurumlarda gerçekleştirilen vaazlar; günümüzde ekranlarda da kendine kalıcı bir yer edinmiştir. Vaazların öncesinde televizyona taşınmış ve bu süreç “medya vaizliği” olarak gündeme gelmiştir (Karataş, 2011: 298). Sonrasında ise vaazlar, sosyal medya platformlarına da konu edilmeye başlanmıştır. Yapılan bir araştırmada; gençlerin %45'inin sadece ramazan ayında ve özel gecelerde dini programları izlediği, %33'ünün denk gelince izlediği ve %22'sinin de bir tepki olarak izlemediği sonucuna ulaşılmıştır (Nazlı, 2019: 89). Bu sonuçlara göre; genç kuşağın istekli ve düzenli bir şekilde dini programları takip etme oranlarının düşük olduğu söylenebilir.

Genç kuşağın vaazlara yeterince ilgi göstermeme sebebi olarak konuların kendi ihtiyaç ve ilgileri doğrultusunda hazırlanmaması gösterilebilir. Nitekim bir araştırmada “Yaşlılara, gençlere ve çocuklara (farklı yaş gruplarına) göre vaaz yapılmasını ister misiniz?” sorusu tüm yaş gruplarına sorulmuş ve yaklaşık %89 oranında “evet” cevabı alınmıştır. 12-24 yaş grubu bireyleri ise ortalamanın üstünde bir oranla (%92,6) “evet” cevabını vermiştir. “Evet” cevabını verenlere bunun nedeni sorulduğunda ise *“Her yaş grubunun ilgi ve ihtiyaçları farklıdır. (21 kişi) / Farklı 75 yaş gruplarına farklı yöntemlerle vaaz edilir. (11 kişi) /*

Vaazlardan daha çok istifade edilebilir. (19 kişi)” gibi cevaplar vermiştir (Kapdan, 2016: 74-75). Bu açıdan yaş gruplarına özel vaaz konuları düzenlemek gençler için ilgi çekici olabilir.

4.3. Kitle İletişim Araçları

4.3.1. Televizyon ve Radyo

DİB doğru dini bilginin yayıncılık aracılığıyla topluma ulaştırılması kapsamında kanundan destek alarak çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir.

“Başkanlığın görev alanı ile ilgili konularda radyo ve televizyon yayını yapmak, radyo ve televizyonlarda yayınlanmak üzere programlar hazırlamak ve hazırlatmak, bu konularda Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve diğer yayın kuruluşları ile işbirliği yapmak ve gerektiğinde bu amaçla hizmet satın almak.” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1965)

2012 yılında TRT Diyanet TV olarak yayın hayatına başlayan televizyon kanalı, 2018 yılında TRT ile anlaşarak yollarını ayırmıştır. Yayın hayatına Diyanet TV olarak devam eden kanalda; çeşitli kitlelere hitap eden programlar bulunmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018). Kanalda çeşitli öğretici programların yanı sıra gündeme dair haberlerin ve duyuruların paylaşıldığı programlar da yayınlanmaktadır. Diyanet TV program türleri üzerine incelemede bulunan bir araştırmada; Diyanet TV’de yayınlanan programların tanıtımlarında yer alan türlere göre dağılımını gösteren bir tablo yer almaktadır. Bu tabloda çocuk ve kadın-aile programları kategori olarak yer almaktayken gençlik için özel bir kategori bulunmamaktadır (Çuhadar, 2019: 258).

Diyanet Radyo ise; Kur’an ve sünnet ışığında sahih dini bilgiyi her yere ulaştırmak, çocuk yayınlarını arttırarak toplumun inşasında daha fazla rol almak, Türkçenin doğru kullanımı arttırmak gibi amaçlarla kurulmuştur. Toplumun tüm kesimlerine yönelik dini yayın yapan Diyanet Radyoda özellikle genç hedef kitleyi esas alan “Gençler Soruyor” programı bulunmaktadır. Programda günümüzün güncel meselelerine dair gençlerin kafasına takılan sorular yanıtlanmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-c).

4.3.2. Sanal Platformlar

DİB, klasik ve bilinen yöntemlerin yanı sıra alternatif eğitim yöntemleri de geliştirmektedir. Bu kapsamda DİB cami ve kurs ortamı dışında bireylerin kendi kendilerine öğrenmelerine imkân sağlayan bazı web tabanlı siteler ve uygulamalar hazırlamaktadır. Ayrıca yapılan faaliyet

ve uygulamalardan haberdar etmek ve bu çalışmalardan kesitler sunmak gibi amaçlarla sosyal medya hesapları da oluşturmaktadır. DİB'in bu faaliyetlerini çocuk ve genç kuşağa bir yerden erişebilmek ve onların ilgilerini çekebilmek kapsamında değerlendirmek mümkündür. İnternet ve sosyal medya, her ne kadar sanal bir dünya gibi gözüксе de gerçek hayatta konumlandığından özellikle gençler üzerinde çok etkilidir (Turanalp, 2016: 128). Sahada uygulanan çalışmalara ek olarak hazırlanan web sitelerinin, mobil uygulamaların ve sosyal medyanın Z Kuşağına ulaşılabilirlik noktasında etkili olacağı söylenebilir.

4.3.2.1. Web Siteleri

4.3.2.1.1. Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Resmî Sitesi

Eğitim hizmetlerine dair faaliyetlerin paylaşıldığı sitede; ilgili mevzuata ulaşmak, programlar, materyaller ve etkinlikler hakkında bilgi almak mümkündür. Ayrıca eğitime dair tüm duyurular bu sitede yapılmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-e).

4.3.2.1.2. Diyanet Dergi Web Sitesi

Aylık, Aile, Çocuk, İlmi Arapça İlmi ve Cim dergileri sanal ortamda sunulmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-a).

4.3.2.1.3. Yayınlar Web sitesi

2021 yılında DİB, pek çok yayın ve çalışmasını toplu halde internet adresine taşımış ve takipçilerinin hizmetine sunmuştur. Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, Twitter hesabından bu hizmetin duyurusunu şu şekilde yapmıştır: “*Kıymetli kardeşlerim; Salgın sebebiyle evlerimize kapandığımız bu mübarek Ramazan günlerini daha değerli kılmak adına sesli, yazılı ve görüntülü olarak yüzlerce içeriğe ulaşabileceğiniz <http://diyanetyayinlari.gov.tr> web sitemizi istifadelerinize sunuyoruz.*” (Erbaş, 2021) Ayrıca sosyal medyada (Facebook, Instagram, Twitter ve Youtube) DİB'in yayın hizmetlerine dair paylaşımların yapıldığı resmi hesaplar da bulunmaktadır.

Kolay erişim ve kullanım sağlayan sitede profesyonel kimselerden Kur'an-ı Kerim tilavetleri ve dersleri, temel İslam bilimlerine dair çeşitli dersler, e-kitap ve sesli kitaplar ve başka birçok içerik yer almaktadır. “Oku”, “dinle” ve “izle” bölümlerinden oluşan web sayfasında (<https://yayin.diyanet.gov.tr/>) ücretsiz olarak pek çok içeriğe ulaşmak mümkündür.

Oku: Bu bölüm e-kitap ve makalelerden oluşmaktadır. 2022 Ekim ayı itibariyle site verilerine göre 774 adet e-kitap, 316 adet makale

okuyucunun erişimine açıktır. Temel İslam bilimlerinden kültür ve sanata birçok konuda makale ve e-kitap bulunmaktadır. Ayrıca kadın, çocuk ve gençlik hedef kitlelerine yönelik ayrı kategoriler bulunmaktadır. Çalışmanın konusu gereği gençlik üzerine yapılan yayınlar incelendiğinde günümüz dünyasının sorunlarını dile getiren çalışmaların olduğu görülmektedir. “Niçin İnanıyorum?”, “Gençlik Sorunları ve İntihar” gibi e-kitaplar buna örnek teşkil etmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-d).

Dinle: Bu bölümde dinleyici sesli kitap, hatim, ilmihal, çocuk hikâyeleri gibi birçok sesli içeriğe ulaşabilmektedir. İçeriklere Youtube kanalı aracılığıyla kolay bir şekilde erişim sağlanmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-d).

İzle: İzle kategorisi nitelik ve nicelik açısından diğer bölümlere oranla daha doludur. 2022 Ekim itibarıyla web sitesinde 1845 adet video bulunmaktadır. Yine Youtube altyapısı ile Kur’an, tefsir ve tasavvuf dersleri, hatim programı, dijital sözlük, tematik kısa filmlerin yanında dini, kültürel ve edebi alanda ilgi çekici başka içerikler izleyiciye sunulmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-d).

4.3.2.2. Mobil Uygulamalar

Mobil uygulamalar günümüzde pek çok amaçla kullanıldığı gibi eğitim amacıyla da kullanılabilir. DİB, din eğitimi sürecini desteklemek amacıyla Kur’an-ı Kerim, rehberler, çocuk ve yayınlar konularına ilişkin çeşitli mobil uygulamaları faaliyete geçirmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-b). Bu uygulamaların kısa tanıtım ve erişim bilgilerinin yer aldığı bir internet sitesi de mevcuttur. <https://mobilhizmetler.diyamet.gov.tr/> adresinden erişilen, 4 bölüme ayrılan uygulamalara aşağıda kısaca değinilmiştir.

Kur’an öğretimi için “Kur’an Akademi”, “Diyanet Hafız”, “Elif Ba”, “Sure ve Dualar” mobil uygulamaları bulunmaktadır. Bu uygulamalarda; Kur’an-ı Kerim’i meal ve tefsiriyle okuma imkânı, sure ve ayetlerle ilgili özet bilgiler, hatim yapmak isteyenlere de ayet ve sayfa sayısını hatırlatma gibi çeşitli imkânlar bulunmaktadır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim, sure ve duaları kendi başına öğrenmek isteyenler için de etkinlikler mevcuttur (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-b).

Rehberler kategorisinde ise namaz vakitlerini takip etme, alarm kurma özellikleriyle “Namaz Vaktim”; Hanefi ve Şafii Mezhebine göre namazla ilgili çokça sorulan sorulara cevap veren “Namaz Rehberi”, kurban hakkında bilgilendiren “Kurban Rehberi” uygulamaları bulunmaktadır. “Ahmet Hamdi Akseki Cami” uygulaması ise; söz konusu

camiiyle ilgili bilgiler vermesinin yanı sıra camide sanal tur imkânı da sunmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-b).

Çocuklar için çocuk dergisinin mobil olarak okunmasına fırsat veren “Diyanet Çocuk Dergisi”; günlük hikâyeler ve dini bilgilerle birlikte takvim hizmeti sunan “Diyanet Çocuk Takvimi”; ayetleri mini hikâyelerle anlatırken interaktif özellikler içeren “Hikayelerle Ayetler” ve son olarak Hz. Peygamberin sözlerini hareketli resimler ve hikayelerle anlatan “Hikayelerle Hadisler” uygulamaları hazırlanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-b).

“Diyanet Takvimi” uygulaması, takvim bilgilerinin yanı sıra hicri ve ay takvimini de içermekte ayrıca 4 konuma dair namaz vakitlerini sunmaktadır. DİB bünyesinde bulunan kitapların mobil ortamda okuyucuyla buluşabilmesi amacıyla hazırlanan “Diyanet Kitaplık” uygulaması ile aylık aile ve ilmi dergilerin yeni ve eski sayılarına ulaşma fırsatı veren “Diyanet Dergilik” mobil uygulamaları bulunmaktadır. Radyo ve haber hizmetleri ise “Diyanet Radyo TV” ve “Diyanet Haber” uygulamalarıyla verilmektedir. Son olarak ise “Dijital Safahat” mobilde Mehmet Akif Ersoy’un unutulmaz eseri Safahat’ı Hayri Küçükdeniz’in seslendirmesiyle dinlemek mümkündür (Diyanet İşleri Başkanlığı, n.d.-b).

4.3.2.3. Sosyal Medya

O an çok bahsedilen konuların “*trend topic*” olduğu “Twitter”; fotoğrafların gücünü gözler önüne seren, “*story*” özelliği ile insanların kendilerini veya yaptıklarını hatta her hareketlerini takipçileriyle paylaşma fırsatı veren “Instagram”; her alandan video ve içeriğe ulaşmanın en kolay yolu olan “Youtube” ve son olarak yazılı veya görsel içerik paylaşımı yapmak hem de çeşitli gruplara üye olmak gibi amaçlarla kullanılan “Facebook” günümüzün en popüler sosyal medya platformlarıdır (We are Social, 2022). Bu ağlardaki en çok takip edilen kitleleri etkileyebilme potansiyeline sahip kimseler “*influencers*” yani fenomenler “akım” olarak adlandırılan farklı konseptlere yönelik içerik hazırlayıp takipçilerine sunmaktadır. İnternet ve sosyal medya ortamının sadece eğlence aracı olmaktan çıkıp, okul eğitimini bile geride bırakabilecek güçte bir yaygın eğitim aracı konumuna geldiği açıktır (Yorulmaz, 2018: 448).

Facebook, Instagram, Twitter, Youtube gibi en çok kullanılan sanal platformlarda DİB’in çeşitli faaliyetlerine ve birimlerine yönelik resmi hesapları bulunmaktadır. Bu platformlarda özel gün/bayramlarda anma, tebrik ve taziye mesajları, halkın yararlanabileceği faaliyetlere dair duyurular ve yapılan faaliyetlerin içeriklerinden kesitler takipçilerle paylaşılmaktadır.

DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Twitter ve Facebook hesapları bulunmaktadır. Ayrıca gençlik hizmetlerine dair paylaşımlar yapan Diyanet Gençlik adıyla kurulan Twitter Instagram ve Facebook hesapları bulunmaktadır. Hesaplar genellikle program, faaliyet ve açılış duyurusu yapma amacıyla kullanılmaktadır. DİB'in sosyal medya kullanımlarını detaylı analiz eden kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle içeriklerin özensiz olduğu ve paylaşımların yeterli etkileşime ulaşamadığı vurgulanmaktadır. Araştırmalarda DİB'in sosyal medya kullanımının daha zengin içeriklerle desteklenmesi ve etkileşimi artırması gerektiği ifade edilmektedir (Aras, 2021: 91; Aydın, 2016: 212; Sayan, 2021: 335).

5. SONUÇ

Küreselleşme ve gelişen teknoloji, sürekli değişimi de beraberinde getirmektedir. Z Nesli olarak adlandırılan bireylerin bu gelişim ve değişimden kendini soyutlamasının neredeyse imkânsız hale geldiği görülmektedir. İnternet ve teknoloji dünyasına doğup sosyal medyayı hayatın merkezine koymaları ve bireyselliğe önem vermeleri Z Kuşağını diğer nesillerden ayıran en belirgin özelliklerdendir. Bu çağın problemlerini ise; depresyon, mutsuzluk yalnızlık gibi psikolojik rahatsızlıklara artı olarak inançsal değişimler, dünyevileşme ve ahlaki alandaki yozlaşmalar olarak sıralamak mümkündür. Genç neslin problemleri ve hızla değişen sosyoekonomik yapı; eğitim süreçlerinde de değişimlerin ve gelişmelerin yaşanmasını zorunlu hale getirmektedir. Değişen gençliğe din eğitimi verebilmek için şüphesiz çağın getirilerine göre hareket etmek faydalı olacaktır.

DİB'in yaygın din eğitimi kapsamındaki hizmetlerinin günümüz gençliği açısından değerlendirilmesini konu edinen bu çalışmada; derslerle, hutbe ve vaazlarla, web siteleri, mobil uygulamalar ve sosyal medya vasıtalarıyla verilen yaygın din eğitimi hizmetleri incelenmiş ve genç kuşak açısından değerlendirilmiştir.

Kur'an kurslarından faydalanan hedef kitleye göre yeni programların hazırlanması ve uygulamaya konması yaygın din eğitimi açısından çok önemli bir gelişmedir. Gençliğe özel hazırlanan programla Kur'an kurslarından istifade eden gençlerin sayısını arttırmak, hayatın her alanındaki değişim ve dönüşümlerin yaşandığı günümüzde genç neslin sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek hedeflenmiştir. Yapılan programda inanç sorunlarına, yaratılış hakkında şüphelere yol açan yaklaşımlara ve inkârcı akımlara sık sık vurgu yapılmasından genç neslin sorunlarının göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Yaz Kur'an Kursu Programında yer alan "Sosyal ve Kültürel Etkinlikler"

alanının, sanal ortamlar dışında bireylerin sosyalleşmesine ve iletişim kurmasına ortam hazırlayacağı söylenebilir.

Bir diğer olumlu gelişme ise; yayınlar web sitesinin hizmete açılmasıdır. Basılı yayınların ve çok daha fazlasının e-kitap, sesli içerik ve video olarak dijital ortamda erişime açılması her işini internet ve teknoloji ile halletmeye çalışan bu kuşağa ulaşabilmeyi kolaylaştıracaktır. Yine çeşitli mobil uygulamaların hazırlanması, çağın getirilerine uyum sağlandığının göstergesidir.

Sosyal medya noktasında ise; daha özensiz ve ilgisiz paylaşımların yapıldığı göze çarpmaktadır. Yeterli etkileşimden uzak olan bu hesaplar günümüzün sosyal medya kullanım şekline oldukça farklıdır. Yine televizyon faaliyetlerinde genç nesle yönelen onların problemlerini konu alan özel bir programa rastlanılmamıştır. Radyoda ise bizzat yeni nesli hedef alan bir program bulunmaktadır.

Cami eksenli faaliyetler olarak değerlendirilen hutbeler irdelendiğinde ise; çocuk ve genç nesil için özel senede birer hutbe hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca zaman zaman teknoloji bağımlılığı gibi gençliğe dair güncel meselelere değinildiği görülmektedir. Ancak çağın gençlik problemleri oldukça fazladır. Bu sebeple mevcut meselelerin derinlemesine incelenip hutbelerde yer edinmesinin sorunların çözümünde etkin bir rolü olacağı söylenebilir. Vaazlarda ise başkanlığın genç nesle ulaşmayı hedefleyen herhangi bir ayrıcalıklı program ve uygulaması tespit edilmemiştir.

6. ÖNERİLER

DİB için:

1. “Gençlik Eğitim Hizmetleri” adı altında bir birim kurulması; gençliğe yönelik proje ve faaliyetlerin artmasında etkili olacağı gibi hedef kitlenin uygulamalardan zahmetsiz ve toplu bir şekilde haberdar olmasına da katkı sağlayabilir.
2. Genç kuşağının sosyal medya kullanım amaçlarından birinin fenomenleri takip etme amacı olduğu göz önünde bulundurulduğunda; Z Kuşağı tarafından fenomenlerin rol model olarak algılama olasılıkları yüksektir. Başkanlığın sosyal medyada gençlerin ilgisini çekecek, herhangi bir dini ve ahlaki probleme sebebiyet vermeyecek içerikler ve önder profiller oluşturması genç kuşağın etkili bir din eğitimi almasında rol oynayabilir.

3. Din görevlisinin çağdaş teknoloji ile uyumunu artıracak hizmet içi kurslar düzenlenebilir.
4. Vaaz ve hutbelerde Z Kuşağının dini ve ahlaki alanda sıklıkla problem yaşadığı konulara yer verilebilir.
5. “Gençlik Vaazları” adı altında eğitim hizmetleri kapsamında bir bölüm oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., ve Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19), 165–182.
- Akdemir, A. B. (2020). Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 318–342. <https://doi.org/10.33931/abuifd.689790>
- Akyol, A. (2019). Gençliğin Dindarlık Tasavvuru ve Deizm Tartışmaları. İçinde İ. Maraş ve İ. Erdoğan (Ed.), *Günümüz Gençliğinin Zihin Problemleri*. Kitap Dünyası Yayınları.
- Aras, S. (2021). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Sosyal Medya Kullanımı-Twitter Örneği. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Arıcan, S., ve Arıcı, H. (2021). Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1062–1106. <https://doi.org/10.17859/PAUIFD.1020477>
- Ayaydın, Y., ve Yıldız Ayaydın, H. (2018). Sosyal Medyanın Değer Oluşturma Sürecindeki Rolünün Öğrenci Görüşleriyle İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16(35), 57–89.
- Aydın, H. (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez ve Taşra Teşkilatının Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Humanities Sciences*, 11(3), 203–212. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2016.11.3.4C0211>
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi*. (3. Basım). Ensar Neşriyat.
- Baktır, M. (1998). Hutbe. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Cebeci, S. (2015). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. (3. Basım). Akçağ Yayınları.

- Cirit, H. (2012). Vaaz. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz>
- Çalışkan, S. (2021). *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Çanakcı, A. (2019). Gençlerle İletişimde ve Din Anlatımında Din Dili, *Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları*, ed. Mehmet Bayyığıt vd., Palet Yayınları.
- Çuhadar, M. (2019). Türkiye’de Kamu Hizmeti Yayıncılığı Açısından Dinî Temalı TV Programları ve Diyanet TV Program Türleri Üzerine Bir İnceleme. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies (MEDİAD)*, 2(2), 237-266.
- Dam, H. (2018). Camilerde Din Eğitimi ve Sorunları. İçinde M. Köylü (Ed.), *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları* (ss. 275–318). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (n.d.-a). *Diyanet Dergi*. Retrieved 10 November 2022, from <https://dergi.diyanet.gov.tr/>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (n.d.-b). *Diyanet Mobil Hizmetler* - Retrieved 11 November 2022, from <https://mobilhizmetler.diyanet.gov.tr/>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (n.d.-c). *Diyanet Radyo Resmi Web Sitesi*. Retrieved 10 November 2022, from <https://www.diyanetradyo.com/kurumsal>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (n.d.-d). *Diyanet Yayınları*. Retrieved 11 November 2022, from <https://yayin.diyanet.gov.tr/>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (n.d.-e). *Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü*. Retrieved 10 November 2022, from <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (n.d.-f). *Kur’an Kursları Öğretim Programları*. Retrieved 10 November 2022, from <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/489>
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Pub. L. No. 633 (1965).
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2012). *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16041&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018). *Personel Yeterlilikleri*. <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Detay/285/diyamet-i%20C5%9Fleri-ba%20C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-personel-yeterlilikleri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021a). *Gençliğe Yönelik Kur'an Kursları Öğretim Programı*. [https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Gen%C3%A7li%C4%9Fe%20Y%C3%B6nelik%20Kuran%20Kurslar%C4%B1%20C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%20\(YEN%C4%B0-2021\).pdf](https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Gen%C3%A7li%C4%9Fe%20Y%C3%B6nelik%20Kuran%20Kurslar%C4%B1%20C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%20(YEN%C4%B0-2021).pdf)
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021b). *Din Hizmetleri Raporu*. <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/ResimKitapligi/2021%20Din%20Hizmetleri%20Raporu%20kboyut.pdf>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022a). *2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*. https://webdosyasp.diyamet.gov.tr/muftuluk/UserFiles/amasya/UserFiles/Files/2022-2023%20C4%B0htiya%C3%A7%20Odakl%C4%B1%20Uygulama%20Esaslar%C4%B1_95e2bbab-d7c2-4ab5-9b0c-df627750f9eb.pdf
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022b). *Gençliğe Yönelik Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı*. <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Gen%C3%A7li%C4%9Fe%20Y%C3%B6nelik%20Yaz%20Kuran%20Kurslar%C4%B1%20C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1-2022.pdf>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018). *Televizyonumuz Yayın Hayatını Diyanet TV Olarak Sürdürecek- Diyanet TV*. <https://www.diyamet.tv/televizyonumuz-yayin-hayatini-diyamet-tv-olarak-surdurecek>
- Doğan, R. (2019). Yaygın Din Eğitiminin Neliği. İçinde R. Doğan ve R. Ege (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı* (6. Basım, ss. 275-294). Grafiker Yayınları.
- Düzgüner, S. (2015). Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 105–126.

- Erbaş, A. (2021, April 30). *Twitter*.
<https://twitter.com/DIBAliErbas/status/1388104177512075264>
- Göküş, Ş. (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi (2010-2015). *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II*, 1345-1353.
- Göküş, Ş. (2019a). Gençlerde Ahlakî Değerlerin İnşasında Akran Rol Modelliğinin Önemi. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi Bildiriler, 18-20 Ekim, Saraybosna*, 139-150.
- Göküş, Ş. (2019b). Din Görevlilerinin Örgütsel Güven Düzeyleri ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX(2), 285-309.
- Göküş, Ş., Şahin M., ve Yılmaz, Z. (2021a). *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, XI (31), 130-163.
- Göküş, Ş. (2021b). *Belçika'da Camiler ve Din Görevlileri (Diyanet Görevlilerinin Mesleki Yeterlik Algısı Üzerine Bir Araştırma)*, İlahiyat Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. Ötüken Neşriyat.
- Kapdan, E. (2016). *Halkımıza Göre Vaazlar ve Vaizler (Bursa Örneği)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kaplan, A. M., ve Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59–68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Karahan, M. (2021). *2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rize.
- Karataş, M. (2011). Medya Vaizliği (Analitik Bir Yaklaşım). *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, 297–312.
- Kaya, U. (2021). 2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 221–258. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1949653>
- Keyifli, Ş., (2020). Camilerde Din Eğitimi. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.), *Din Eğitimi (11. Basım, ss. 349-374)*. Ensar Yayınları.

- Koç, A., (2020). Kur'an Kurslarında Din Eğitimi. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.), *Din Eğitimi (11. Basım, ss. 375-405)*. Ensar Yayınları.
- Koç, M. (2021). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Öğrenci Yurtları ve Gençlik Merkezlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (2013-2021): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 3(3), 135–201.
- Korkmaz, M. (2018). Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları. M. Köylü (Ed.), *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları (ss. 319-368)*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Korkmaz, M. (2019). Kur'an Kurslarında Din Eğitimi. İçerisinde R. Doğan ve R. Ege (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı (6. Basım ss. 323–350)*. Grafiker Yayınları.
- Kuran, E. (2020). *Telgraftan Tablete (13. Basım)*. Destek Yayınları.
- Kuran, E. (2021). *Bir Kuşağı Anlamak*. Can Sanat Yayınları.
- Levickaitė, R. (2010). Generations X, Y, Z: How Social Networks form the Concept of the World without Borders (The Case of Lithuania). *Limes*, 3(2), 170–183. <https://doi.org/10.3846/limes.2010.17>
- Mannheim, K. (1972). The Problem of Generations. *Routledge*, 276–322.
- Menküç, D. (2019). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Nazlı, E. (2019). *Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Televizyon ve Youtube Kanallarının İçeriklerinin İncelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Önkal, A., ve Bozkurt, N. (1993). Cami. İçerisinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- Peker, H. (2018). Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(8), 13–42.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1). <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>

- Sayan, Y. E. (2021). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Sosyal Medya Kullanımı: Başkanlık ve Birimleri Üzerine Bir Araştırma. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 317–340. <https://doi.org/10.47951/MEDIAD.1006864>
- Sönmez, V., ve Alacapınar, F. (2019). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (7. Basım). Anı Yayıncılık. <https://ws1.turcademy.com/ww/webviewer.php?doc=74291>
- Şişman, N. (2020). *Dijital Çağda Müslüman Kalmak* (6. Basım). İnsan Yayınları.
- Şimşek, S. (2018). *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.
- Tosun, C. (2020). *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (10. Basım). Pegem Akademi. <https://ws1.turcademy.com/ww/webviewer.php?doc=75921>
- Turanalp, M. F. (2016). İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 111–132. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marife/issue/37817/436711>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İstatistiklerle Gençlik, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634>
- Twenge, J. M. (2018). *i-Nesli*. (O. Gündüz, Çev.) Kaktüs Yayınları.
- We are Social. (2022). *The Global State of Digital in July 2022*. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/07/the-global-state-of-digital-in-july-2022/>
- Yalnız, A. (2015). Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği), [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Basım). Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2019). Cami Eksenli Din Eğitimi. İçinde R. Doğan ve R. Ege (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı* (6. Basım, ss. 295–319). Grafiker Yayınları

- Yılmaz, H. (2020). Örgün ve Yaygın Eğitim Kurumlarında Barış Eğitim. M. Köylü (Ed.), *Din Eğitiminde Çağdaş Konular (3. Basım, ss. 295-318)*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Yorulmaz, B. (2018). Medyadaki Dini Faaliyetler ve Sorunlar. İçinde M. Köylü (Ed.), *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları* (ss. 445–480). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.